

Бурачок Л. В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Лизень Є. В.

Аналітичний центр балканських досліджень

ОСОБЛИВОСТІ ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ ТА НАСЛІДКИ «ЕКОНОМІЧНОГО ДИВА» У ФЕДЕРАТИВНІЙ РЕСПУБЛІЦІ НІМЕЧЧИНИ

У статті в межах окресленого хронологічного періоду досліджено особливості промислового розвитку та наслідки «економічного дива» для майбутнього сталого розвитку післявоєнної Німеччини (ФРН). Підкреслено, що досягнення феномену західнонімецького «економічного дива» повоєнного періоду стосовно суспільно-політичного становища ФРН важливе в контексті необхідності поглиблення наших уявлень про одну з центральних проблем історичної германістики новітнього часу. Актуальність цієї теми обумовлюється її не розробленістю в українській історичній науці, а також докорінними геополітичними змінами на карті Європи, на що ми не можемо не реагувати.

Простежено, що причини підйому і безкризового розвитку західнонімецької економіки аж до середини 1960-х рр. полягали перш за все в її низькій стартовій позиції. Військові руйнування розчистили плацдарм для нових інвестицій і впровадження сучасних технологій. Встановлено, що швидке зростання економіки Західної Німеччини базувалося на розвитку промисловості. До 1960 р. обсяг промислового виробництва збільшився в три рази порівняно з 1949 р. До кінця 1950-х рр. ФРН посіла друге місце серед західних держав за обсягом промислового виробництва, поступаючись лише США. Індикатором економічного підйому було швидке зростання автомобілебудування. Символом епохи став легендарний автомобіль «жук» концерну «Фольксваген».

Доведено, що повоєнну відбудову ФРН пов'язують із економічною політикою Людвіга Ерхарда, розробленою на основі концепції «соціального ринкового господарства». Вона включала: грошову реформу (1948) – заміну знецінених рейхсмарок на дойчмарки, що значною мірою вирівняло вартість фінансових активів населення; цінову реформу (лібералізація цін); податкову реформу, що сприяла розвитку малого і середнього бізнесу. Не раз Л. Ерхард вказував, що «німецьке диво» – результат зусиль усіх німців, їх працьовитості, діловитості і організованості. Німці вміють рахувати гроші і не пускати їх на вітер. Уряд зі свого боку всіляко заохочує накопичення власності, створюючи для цього необхідні умови. Л. Ерхард сформулював основні чинники успішного розвитку німецької економіки: винахідливість підприємців, дисциплінованість і працьовитість робітників, вміла політика уряду.

Ключові слова: ФРН, «економічне диво», К. Аденауер, Л. Ерхард, «план Маршалла», реформи, економіка, промисловість.

Постановка проблеми. Звернення до даної проблеми доцільне і з огляду на те, що економіка є основою суспільного життя. Тому історико-економічний досвід побудови високоефективної економіки у Західній Німеччині 1950-х – 1960-х рр. ХХ ст. може стати в нагоді для сучасної України, яка потребує вирішення актуальних соціально-економічних питань як під час повномасштабного вторгнення РФ, так і в часі майбутньої післявоєнної відбудови. Це важливо не тільки для трансформаційних процесів в Україні, а й сприятиме

входженню України в європейський науково-освітній простір, що теж є позитивним для сучасної української науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед української новітньої історіографії проблематика історії соціально-економічного відродження та його наслідків для Західної Німеччини після Другої світової війни є достатньо обмеженою, спеціальні праці з даного дослідження відсутні. Праці істориків представлені у своїй переважній більшості деякими статтями та

матеріалами підручників. Це характеризує стан сучасної української історіографії, практично не заангажованої цією проблематикою.

У плеяді відомих сучасних вітчизняних істориків-германістів та дослідників міжнародних відносин вагомим місцем посідають В. Газін та С. Копилов, які, власне, належать до групи дослідників, що сформували українську германістику. Саме у їхньому співавторстві опубліковано навчальний посібник «Новітня історія країн Європи та Америки 1945–2002 рр.» [7], в якому на основі великого фактичного матеріалу аналізується формування партійно-політичної структури та процесу державотворення післявоєнної Західної Німеччини, а також її соціально-економічний та суспільний розвиток на тлі визначних діячів ФРН цієї епохи К. Аденауера та Л. Ерхарда.

На окрему увагу в контексті проведення дослідження заслуговують також праці вітчизняних істориків П. Касперовича «Історія сучасної Німеччини (XX ст.)» [16], О. Іваницької «Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2013)» [13] та «Новітня історія Західної Європи та Північної Америки (1945 р. – початок XXI ст.)» [22] під редакцією М. Швагуляка, де показано формування повоєнного світового порядку і нової системи міжнародних відносин, розглянуто особливості соціально-економічного та політичного розвитку Західної Німеччини. Характерною особливістю цих дослідницьких праць є критичний підхід до здобутків наукової думки, що виявляється у перегляді усталених оцінок тих чи інших історичних подій та явищ у процесі їх поглибленого вивчення, а також досить великої кількості фактажу з досліджуваного періоду. Унікальні документальні матеріали, насамперед мемуарного характеру, представлені у навчальному посібнику Л. Мицака, Ю. Кузьменка «Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2007)» [21].

Цікаві фактологічні відомості про досліджуваний період в історії ФРН є в працях Л. Бурачок та Є. Лизня «Економічне диво» у ФРН (1949–1963 рр.) [19], «Зовнішня політика ФРН післявоєнного періоду» [2] та «Формування партійно-політичної структури та політичний розвиток ФРН в 1949–1963 рр.» [3], де розглядалися об'єктивні причини швидкого економічного зростання ФРН наприкінці 1940-х – у 1950-х рр. XX ст., ролі тодішнього міністра економіки Л. Ерхарда у становленні німецького «економічного дива».

Найбільші за обсягом видання, присвячені цій тематиці – це монографії відомих німецьких дослідників Г. Шульце «Історія Німеччини» [26]

та Е. Норберт «Про німців» [23]. Наукову цінність в європейській історіографії має праця видатного англійського історика Нормана Дейвіса «Європа: Історія» [9], в якій автор описує повоєнну Західну Європу досліджуваного періоду, велику увагу приділяючи саме Західній Німеччині. Він наголошує на тому, що партнерство К. Аденауера та Л. Ерхарда створило виграну комбінацію для виходу ФРН із кризової ситуації, відзначає їхню виважену внутрішню та зовнішню політику. А західнонімецьке «економічне диво» він вважає своєрідним осередком західноєвропейського післявоєнного відродження.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у відтворенні складних та суперечливих процесів економічного піднесення ФРН в досліджуваний період.

Мета реалізується через виконання таких завдань:

- охарактеризувати соціально-економічне становище ФРН у період 1949–1963 рр.;
- проаналізувати успіх реформ та початок економічного піднесення ФРН;
- висвітлити причини та наслідки «економічного дива» для ФРН.

Методологічною основою статті є загальні засади наукового аналізу – принципи об'єктивності та історизму. Відображені в роботі положення й висновки, які окреслюють розвиток ФРН у період 1949–1963 рр., є результатом історично-порівняльного та ретроспективного аналізу. У роботі над даним дослідженням використані також структурно-функціональний та статистичний методи. Вони застосовуються для виявлення сутності та результатів західнонімецького «економічного дива» та його впливу на розвиток післявоєнного суспільства ФРН.

Виклад основного матеріалу. Всі дослідники економіки відзначають, що статистичні дані 1950-х рр. в ФРН виглядали вражаюче, але аж ніяк не надприродно. Валовий соціальний продукт ФРН за п'ять років після проведення грошової реформи виріс на 68%, обсяг промислового виробництва – майже в три рази (в порівнянні з довоєнним рівнем – на 65%). Завдяки позитивному зовнішньо-торгівельному балансу резерви федерального банку до 1960 р. досягли 32 млрд марок. Якщо до початку 1950-х років число безробітних у країні трималося на рівні 2 млн і його не вдавалося збити через постійного припливу переселенців з НДР, то до середини десятиліття економіка стала відчувати дефіцит робочої сили [21, с. 254–255].

Причини підйому і безкризового розвитку західнонімецької економіки аж до середини 1960-х рр. полягали перш за все в її низькій стартовій позиції. Військові руйнування розчистили плацдарм для нових інвестицій і впровадження сучасних технологій. Дослідник А. Ватлін відзначає, що як це непарадоксально, «однією з таємних пружин» економічного дива ФРН 1950-х рр. була політика безглузвих в підприємницькому плані демонтажів союзників. Величезний відкладений попит населення, значній частині якого доводилося облаштовуватися на новому місці, стимулював розширення виробництва. Початковий поштовх, даний грошовою реформою, був доповнений стабільною кон'юктурою важкої промисловості в роки корейської війни. Позначилася і відсутність витрат на озброєння, і допомога США. Згідно з «планом Маршалла» та інших кредитних програм, ФРН отримала до 1953 р. понад 3 млрд доларів, пізніше дві третини цієї суми було списано американською владою з рахунків свого європейського партнера. Але головним джерелом «економічного дива» стала продумана політика влади Західної Німеччини, яка спиралася на природне трудолюбство і підприємницьку ініціативу самих німців [23, с. 212–213]. Неоліберальна концепція розвитку економіки робила ставку на самодостатність ринкових механізмів, обмежуючи державне втручання створенням рівних умов конкуренції і зниженням коливань кон'юктури [2, с. 55].

Дешевизна фіксованого курсу західнонімецької валюти по відношенню до долара (4,2:1), на якій наполягала Союзницька комісія, в кінцевому рахунку обернулася на користь промисловості ФРН, так як стимулювала експорт її продукції. З 1958 р. німецька марка стала вільно конвертованою, з 1961 р. почалося зростання її курсу на світових валютних ринках. Помірні податки і низька облікова ставка банківського відсотка сприяла швидкому відновленню зруйнованих потужностей і розширенню виробництва. Бонн розпоряджався тільки третьою частиною зібраних в країні податків, головним одержувачем фінансових коштів залишалися землі, які самостійно формували ті чи інші статті своїх бюджетів [16, с. 103].

Швидке зростання економіки Західної Німеччини базувалося на розвитку промисловості. До 1960 р. обсяг промислового виробництва збільшився в три рази порівняно з 1949 р. До кінця 1950-х рр. ФРН посіла друге місце серед західних держав за обсягом промислового виробництва, поступаючись лише США. Індикатором економічного підйому було швидке зростання

автомобілебудування. Символом епохи став легендарний автомобіль «жук» концерну «Фольксваген» [14, с. 412].

Структурні зміни супроводжувалися посиленням концентрації виробництва і капіталу. Кількість великих підприємств з чисельністю зайнятих 500 чоловік і більше зросла протягом 1950–1960-х рр. з 1,9 до 2,9% загальної кількості. На них працювало понад 50 % зайнятих у промисловості. 68 корпорацій з капіталом понад 100 млн марок контролювали 53,3% основного капіталу всіх акціонерних товариств. Відновилися старі концерни Круппа, Фліка, «ІГ Фарбен індустрі», «Дойче банк», «Дрезден банк», «Комерцбанк». У металургійній промисловості панували дев'ять корпорацій, у хімічній – вісім, автомобільній – шість, у видобутку вугілля – три, залізної руди – чотири. За рівнем монополізації виробництва і ринку ФРН займала провідне місце в Європі. Разом з тим було майже 100 тис. невеликих і середніх підприємств, спеціалізація яких повністю підпорядковувалася потребам монополій. Так, на «Сіменс» працювало до 30 тис., на Круппа – 21 тис., на «Даймлер Бенц» – 18 тис. невеликих підприємств-постачальників [25, с. 123].

Отже, для господарства Західної Німеччини визначальними були швидкі темпи розвитку, зростання у ВВП частки промисловості та зайнятого в ній населення, розширення інвестицій [24, с. 160–161]. Промисловість ФРН стала прискорено розвиватися. Середньорічні темпи зростання промислового виробництва ФРН в 1950–1963 рр. склали 9,2%. Економічне піднесення було насамперед могутнім піднесенням промисловості: частка промислового господарства у валовому національному продукті зросла від 47,3% у 1950 р. до 56,1% у 1962 р. За цей період частка аграрного сектору у валовому національному продукті знизилася від 10,4% до 6%. Постійно зменшувався відсоток зайнятих у сільськогосподарському виробництві – із 22% (1950) до 13% (1960) [22, с. 449].

Прискорене економічне зростання розгромленої у війні Німеччини та її висунення в 1950-і рр. на друге місце в світі журналісти називали «економічним дивом». Чим же воно пояснювалося?

По-перше, оновленням основного капіталу при посиленому участю держави і низьких військових витратах. Оскільки відновлений довоєнний рівень виробництва дещо пізніше, ніж в інших країнах, то, отже, дещо пізніше було завершено і оновлення основного капіталу. А пізніше – значить на вищій технічній основі, тому що за ці кілька років

виробнича техніка встигла зробити певний крок вперед. Проводилось оновлення капіталу значною мірою силами держави, бо провести технічне переозброєння ослаблені розукрупненням корпорації виявилися не в змозі. Тому в перші повоєнні роки податки на прибутки корпорацій тут доходили до 90–94%, і ці кошти держава використовувала для докорінної реконструкції промисловості.

Можливість витратити великі кошти на реконструкцію збільшувалася завдяки тому, що в 1950-і рр. на військові витрати йшло тільки 5–6% державного бюджету: Потсдамські угоди забороняли Німеччині озброюватися. Тому ті кошти, які в інших країнах йшли на вдосконалення озброєння, тут вкладалися в експериментальні заводи та цехи, наукові дослідження. У результаті ФРН виявилася попереду інших країн за технічним рівнем промисловості.

По-друге, в післявоєнні роки з'явилася можливість розвивати ті невійськові галузі виробництва, які багато років придушувалися фашистською державою. Попит на товари цих галузей можна було задовольнити, але, на відміну від інших країн, для цього тут потрібно побудувати нові заводи. Тому в 1950-і рр. капіталовкладення в промисловість ФРН досягали чверті національного продукту, тоді як в Англії або США вони складали не більше 17% [20, с. 9].

Але це були тимчасові чинники. Поки розвивалася західнонімецька промисловість і насичувала накопичений попит, завершувалася реконструкція промисловості, в інших країнах йшла реконструкція підприємств, внутрішній ринок став знову вузьким. У міру звуження внутрішнього ринку почав збільшуватися експорт промислової продукції. Займаючи третє місце середрозвинених капіталістичних країн по промислому виробництву, ФРН посідає друге місце з експорту. Вона вивозить товарів набагато більше, ніж Японія, і майже стільки ж, скільки вивозять США. У 1989 р. на частку ФРН доводилося 11,4% сукупного експорту розвинених капіталістичних країн, а на частку США – 12%. ФРН експортує більше товарів, ніж Англія і Франція разом узяті [19, с. 118].

Період 1950-х рр. характеризувався суцільними успіхами в економіці, що відомі під назвою німецьке «економічне диво». Причин цьому було чимало. Назвемо основні з них: а) виробництво відроджувалося на новій технічній основі; б) розвивалися новітні галузі, такі як електроніка, нафтохімія й ін.; в) раціонально використовувалися допомога за «планом Маршалла» (2,7 млрд дол., з них 0,5 млрд як подарунок), кошти з державного бюджету, що

виділялися для інвестування економіки, самофінансування підприємств; г) відсутність військових витрат, 10 млн переселенців із Центральної та Східної Європи як резерв дешевої робочої сили, подолання господарських диспропорцій розподілу; д) місткий внутрішній ринок і дешевизна робочої сили, що зумовили приплив іноземних капіталів. Однак попри всі згадані причини, головним було створення оптимальних умов для вільного розвитку економічної демократії, тобто необхідних умов для розбудови ринкової економіки. У такій обстановці чудово працювала «теорія соціального ринкового господарства» – вільна конкуренція з елементами державного регулювання. Завдяки «диву» країна змогла кожен третій марку бюджету спрямувати в соціальні фонди. Кредитна, валютна, податкова політика використовувалися для попередження криз [4, с. 234].

Добре продумана економічна політика виключила можливість створення кримінального капіталу і його «втечі» за кордон. Вміле маневрування податками робило привабливими інвестиції у виробництво. І у промисловому виробництві йшло оновлення. Відмирили старі галузі, зароджувалися нові. Була потрібна професійна перекваліфікація. Уряд вживав заходів до того, щоб процес проходив без шкоди для людей. Виділялися субсидії на навчання робітників, на їх переселення, якщо того вимагали обставини. Разом з промисловістю піднімалося і сільське господарство. Воно швидко досягло довоєнного рівня, а до 1953 р. і значно перевершило його [14, с. 351].

Для німецької економіки 1950-х рр. характерні високі і стійкі темпи зростання. Вартість виробленої у 1956 р. продукції була вдвічі більшою, а ніж у 1936 р. Частка Німеччини у світовому виробництві 1955 р. сягала 10%, в експорті – 7,3%. Розвиток економіки спонукав збільшення зарплати та цілковиту зайнятість. Німецькі політики, оцінюючи ситуацію у ФРН, були недалеко від істини: за умов приватної власності була досягнута гармонія класів. З 1947 р. по 1967 рр. – жодного страйку. Більше того, німецькі «брудні» підприємства, будівництво, комунальне господарство всмоктували робочу силу з Югославії, Туреччини, Італії та інших країн – так званих «гастарбайтерів», що склали 85% усіх зайнятих на «чорних роботах» [7, с. 218–219].

Тільки після того, як економіка ФРН почала впевнено набирати обертів, ринкове господарство стало доповнюватися соціальними компонентами. Поряд з визнанням безглуздості «справедливого розподілу злиднів» (Л. Ерхард) уряд Аденауера

пам'ятав про уроки Веймара, коли перевантаженість держави соціальними програмами підірвала його політичну стабільність. У той же час правлячій коаліції доводилося враховувати, що терпіння населення не безмежне і може вилитися в вотум недовіри в ході наступних парламентських виборів. 14 серпня 1952 р. бундестагом був прийнятий центральний закон першого соціального пакету – закон про вирівнювання тягот, викликаних військовими руйнуваннями (Lastenausgleich). Він передбачав обкладання великих статків одноразовим 50% податком, який торкнувся близько 3 млн власників. Зібрані кошти зводилися в особливий фонд, призначений для задоволення поступаючих позовів. Незважаючи на заплутаність бюрократичної процедури (розрахунком індивідуальних компенсацій займалися особливі відомства) і неможливість реальної оцінки втраченого майна, що відкривала можливість зловживань, закон змусив «верхи» поділитися своїм багатством з «низамі». До 1980 років особам, які постраждали в період нацистської диктатури і в післявоєнні роки, було виплачено 104 млрд марок [10, с. 203–204].

Економічна система Федеративної республіки Німеччини стала не просто ринковою системою, а соціальною ринковою системою господарства. «Економічне диво» спричинило кардинальні зміни у способі життя західних німців. Із ситуації елементарної нестачі харчів, житла і робочих місць упродовж одного десятиліття постало нове суспільство споживання, члени якого переймалися не лише справами задоволення своїх основних матеріальних потреб, але й могли вже дозволити собі предмети розкоші (як авто, телевізор), поїздки за кордон. Водночас тривале процвітання і пов'язані з ним модернізація та далекосяжні зміни життя вели до соціально-політичних перетворень, які вчені окреслили як «прощання з пролетаріатом». Традиційна обмеженість і непевність «пролетарського» способу життя надалі були подолані. Повна зайнятість та скорочення робочого часу і зростання доходів забезпечили робітникам не лише окремі соціальні здобутки, а й вперше надали їм шанс впевненості у власному існуванні. Дозвілля, що раніше було атрибутом умов життя верхніх соціальних прошарків, тепер стало загальнодоступне [22, с. 450–451].

У період економічного піднесення гострих соціальних виступів у ФРН не відбувалося. Наприкінці 1950-х рр. ситуація Західній Німеччині характеризувалася загальним економічним піднесенням, динамізмом і стабільністю. Якщо в 1951–1955 рр. середньорічний приріст промислової продукції

становив 12,3%, то в 1961–1965 рр. – 5,4%, хоча загальний щорічний приріст у натуральному обсязі був вищим. Маючи потужну економіку Федеративна республіка увійшла до «Спільного ринку» (1958), де її частка склала 44% усього виробництва ЄЕС. Вона займала друге місце у світі за обсягом експорту та валютно-золотих запасів, а вивіз капіталу з 1955 р. по середину 1960-их рр. збільшився у 30 разів. Серед основних причин процвітання слід назвати інтенсифікацію праці (з 1956 по 1962 рр. виробіток на працюючого зріс на 70%), високу заробітну плату, активну соціальну політику (збільшення пенсій, виплат на дітей), трансформацію капіталізму (народні акції, розпорошення власності). Усе це зміцнювало в людей віру в реформи і сприяло соціальному консенсусу, мирові між працею і капіталом. Високий рівень життя та соціальна захищеність людей, створювані в умовах ринкового суспільства, виявилися найкращими засобами проти зусиль крайніх лівих сил. «Комунізм, – говорив Л. Ерхард, – це доля бідних та голодних. Ситий німець комунізму не захоче». Проте це зовсім не означало, що в ФРН не було проблем. Їх відсутність не стимулює суспільство до пошуків та активності в соціальному полі. Проблеми – невід'ємні супутники суспільного буття. Пошук рецептів їх розв'язання – чи не найважливіше завдання суспільства в цілому [7, с. 222–223].

До початку 1960-х рр. більше третини західнонімецьких сімей вже мали власний автомобіль, хоча статистика включала в це поняття і триколісні агрегати з мотоциклетним двигуном, що випускалися напівкустарним способом. На зміну їм прийшла епоха «народного автомобіля». Однак «жук» цілком відповідав вимогам мінімального комфорту і потіснив своїх містких конкурентів навіть на американському ринку. Експансію «народного автомобіля» в 1961 р. доповнила емісія «народних акцій» підприємства. Епоха «економічного дива» призвела до трансформації соціальної структури ФРН, новими явищами стало значне скорочення числа зайнятих у сільському господарстві і гірничодобувної промисловості. Головне поле діяльності середнього класу перемістилося зі сфери виробництва в сферу послуг, достаток і успіх для його представників забезпечувала вже не стільки власність, скільки освіта, яка дозволяла стати юристом, лікарем, менеджером з високим рівнем життя. Набирала силу тенденція до зростання числа осіб, які працювали на державу, і до зниження соціального статусу професійного чиновництва [1, с. 124].

В рамках складного постіндустріального суспільства посилилася внутрішня консолідація, яка привела до остаточного зникнення пролетаріату як «класу пригноблених». Масове житлове будівництво та концентрація виробництва вели до припливу населення в найбільші міста країни – Гамбург, Мюнхен, Франкфурт, в Рурському агломерацію. Поступово стиралися відмінності між «місцевими та прийшлими», але виникали нові соціально-культурні кордони, пов'язані з втратою етнічної однорідності населення. Західнонімецька економіка в умовах буму без проблем «переварювала» постійний приплив робочої сили з НДР, але після закриття німецько-німецького кордону була змушена вербувати робітників. Число «гастарбайтерів», які прибували у ФРН з країн Південної Європи і Туреччини, в 1964 р. перевалило за мільйон [5, с. 69]. Західні німці працювали важко і довго, покладаючись на родину або об'єднувались в спілки й прагнули – хоча й здебільшого підсвідомо – вернутися в довоєнний час, на який, лягла тінь націонал-соціалістської влади. Загалом суспільство Західної Німеччини було самодостатнім і стабільним [14, с. 349].

1950–1960-ті рр. були часом бурхливої модернізації Федеративної республіки, поштовхом до модернізації стала розбудова країни. Відбудова стала нагальною необхідністю, бо слід було відновити зруйноване війною, а людям збудувати житло й дати робочі місця. Міське будівництво отримало шанс розпланувати старі міста на новий лад. Так, стара частина Франкфурта не відновлювалася, але натомість прокладалися цілком нові вулиці. У процесі житлового будівництва німці частково наслідували традиції житлового будівництва Веймарської республіки. В зведені промислових і державних будівель брали за взірець пишний архітектурний стиль третього рейху. Поставали світлі, просторі будівлі, з великими, широкими сходовими клітками. Західні німці хотіли всіляко довести всім за межами держави, що на її теренах виникло нове, відкрите суспільство, яке ставило за мету виділитися на тлі мимнулої доби націонал-соціалізму. ФРН перетворилася на сучасну й заможну країну [12, с. 95].

Західнонімецьке «економічне диво» було як своєрідне осереддя західноєвропейського відродження. Всупереч поширеним хибним поглядам, ФРН не в усьому випередила всіх своїх конкурентів: «італійське диво», напевно було менш різким, і Західна Німеччина не мала найвищого на континенті рівня життя. Але завдяки самим розмірам розміщеної в центрі західнонімецької економіки її успіх був визначальний для успіху

економік інших держав. Психологічний вплив німецького дива посилювало те, що воно почалося з вкрай низької вихідної точки. Творець німецького дива доктор Л. Ерхард відкинув таке державне планування, якого дотримувались у Франції та Італії, проте націоналізував деякі головні сектори економіки. А все решта залежало від ефективної організації, щедрих інвестицій, розумного навчання і тяжкої праці. Цифри промовляють самі за себе: впродовж 1948–1962 рр. зовнішня торгівля ФРН зростала щороку пересічно на 16%; кількість власників автомобілів у Західній Німеччині зросла з 200 000 1948 року до 9 млн 1965 р.; за той самий час збудовано 8 млн нових житлових одиниць – досить, щоб оселити невеликий народ. Значно впало безробіття, породивши хвилю гостербайтерів. Іноземні інвестиції в економіку ФРН сягнули такого рівня, що 1961 р. уряд активно заходився обмежувати їх. Обсяг промислового виробництва (1958 р. – 100%) показує, як Західна Німеччина, зазнавши найбільших збитків під час війни, набрала потім найшвидшого темпу. Для порівняння скажемо, що валовий національний продукт ФРН на 115 млрд доларів перевищував ВВП успіх східноєвропейських членів радянського блоку [9, с. 1116–1117]. Західна Німеччина активно включилася в інтеграційні процеси, які розвивались в Західній Європі. Вона була однією із засновників Європейського об'єднання вугілля і сталі. В цих процесах ФРН належали провідні позиції, що пояснювалось її економічною могутністю. Так заводи Круппа виготовляли в 1957 р. 3,5 млн сталі (14% всієї сталі ФРН). Концерн Маннесмана видавав біля 1/3 всіх труб. «ІГ Фарбеніндустрі» також змогло відродити свою могутність і займало третє місце в світовій хімічній промисловості [8, с. 276–277].

До початку 1960-х рр. ВВП Західної Німеччини збільшилось в порівнянні з 1950 р. майже в три рази, середньорічні темпи росту економіки склали 10%, а безробіття всього 1%. Найбільш якісним критерієм ефективності економічної політики держави були не масштаби її активності, а конкретні результати розвитку національної економіки [6, с. 213].

Протягом 1950–1960-х рр. відбувався процес вирівнювання індустріального розвитку країни. Перебудова господарських структур відбилася у зміні структури населення. Зросла частка найманих робітників у загальній чисельності промислових працівників, 68,5% в 1955 р., а вже в середині 1960-х рр. – 81,5%. Виробництво не могло існувати на той час без постійного використання

наукових досліджень і конструкторських винаходів, тому постійно зростали витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки – 1,1 млрд дол. у 1960 р. Змінилася технологічна структура капіталовкладень. Основні витрати йшли не на розширення виробничих площ, а на модернізацію, автоматизацію виробничих процесів. Витрати ФРН на машини, обладнання становили 78% валових капіталовкладень у господарство, в обробній промисловості – 82%. Зросли капітальні вкладення у невиробничу сферу: освіту, фахову підготовку, науку, медицину. Їх частка у структурі капіталовкладень становила – 56,6% [15, с. 146–147].

Було відроджене і сільське господарство, правда, воно розвивалося значно нижчими темпами. Об'єм його продукції у 1958 р. збільшився всього на 25%. Земельна реформа 1947–1948 рр. скоротила число юнкерських господарств та покращила, в деякій мірі, положення фермерства, збільшивши його земельні наділи. Та питома вага дрібних ферм (від 0,5 до 5 га) залишалася значною. Недостатньо розвиненою була і кормова база тваринництва. З цих причин 50% продовольчих товарів імпортувалось. Мала місце соціальна диференціація. За два післявоєнні десятиліття розорилися 83 тисячі дрібних господарств [17, с. 316]. В 1960-х рр. зайнятість населення у сільському господарстві скоротилась у 3 рази, кількість ферм в цей час зменшилась на 37%. Поступово вони перетворювалися на сучасні підприємства, однак все ж зберігалися і сімейні ферми. Зменшувалась кількість техніки, що застосовувалась, але при цьому зросли її потужність та універсальність.

Широко впроваджувалась хімізація. За кількістю добрив на 1 га оброблюваної землі ФРН (212 кг) займала друге місце в світі після Японії. Постійно зростали інвестиції в сільське господарство. Відбувалося становлення структури аграрного капіталу. Однак у структурі капіталовкладень у національне господарство його частка в середині 60-х рр. становила тільки 4,3% [26, с. 170].

Під впливом науки і цільових капіталовкладень структура промисловості стає більш раціональною. На перше місце виходять галузі зовнішньоекономічної орієнтації. Внаслідок цього зовнішня торгівля стає ще одним позитивним фактором економічного росту. Паралельно, значно посилюється роль держави. Вона надає фінансову підтримку монополіям, фінансує ключові наукові дослідження, субсидує експорт, надає податкові та кредитні пільги, визначає граничний ріст заробітної плати. Держава стимулювала також вступ країни в

Спільний ринок. Ліквідація в його рамках митних тарифів була найбільш вигідною ФРН [23, с. 134].

Позитивним фактором розвитку стало також використання державного сектору економіки в інтересах всього суспільства. В структуру сектору входив залізничний та повітряний транспорт, зв'язок, 71% виробництва алюмінію, 43% – автомобілів, 70% виробництва електроенергії. Одним із визначних напрямів урядового регулювання економічного росту став «Закон про стабілізацію кон'юнктури і сприяння економічного росту». Згідно з законом був створений фонд вирівнювання кон'юнктури. Він передбачав ріст податків з підприємств в період буму та стимулюючі пільги в період спаду. Збільшились суми кредитів для уряду. Компаніям надавались амортизаційні пільги. Уряд брав на себе зобов'язання систематично аналізувати процес розвитку господарства країни та розробляти його прогноз. Впроваджувалось довгострокове фінансове планування та посилювалась концентрація фінансів в руках уряду. Негативним фактором періоду стало зростання воєнних витрат до 250 млрд марок [22, с. 487].

Сам Л. Ерхард так характеризував у своїх спогадах «економічне диво»: «До здійснення нової німецької економічної політики ми приступили в середині 1948 р., оскільки в зв'язку з валютною реформою, при всій її недосконалоості, нам представився великий історичний шанс вибратися зі стану повної плутанини, породженої централістським адмініструванням, і перейти до вільних формам економічної діяльності. [...] Німецький народ був позбавлений волі: він трудився чесно, але був позбавлений найважливішої громадянської свободи – свободи вибору в сфері споживання. Його змушували доводити бюрократам в віконечку, що йому дійсно треба те-то і те-то, а потім бюрократія визнавала його право на громадський продукт, причому цей «талончик» його власникові нічого реально не гарантував. На мій погляд, це саме той негідний народу стан, в якому він може взагалі опинитися. Тому я прийняв рішення – звільнити німецький народ і взагалі споживача від такого кріпацтва, домагаючись того, щоб гроші стали єдиним талоном на отримання благ, допустимим в налагодженому народному господарстві. [...] Я далекий від того, щоб говорити про якесь «німецьке диво». Нас вивели вперед абсолютно реальні сили і фактори. [...] На моє тверде переконання, в ХХ столітті, в сьогоднішніх соціальних умовах відповідальність за економіку, – а значить, і за економічну долю всіх діючих в ній людей – несе одна лише держава.

Підприємець несе відповідальність за своє підприємство, і це немало [...]. Він зовсім не усвідомлює своєї ролі в народному господарстві країни, але він, разом з тим, виконує свою економічну задачу, коли в системі вільної ринкової економіки залишаються під захистом і функціонують вільне ціноутворення і її мотор – конкуренція. Тут не можна відривати якусь частину, не спотворивши систему в цілому [10, с. 456].

Висновки. Таким чином повоєнну відбудову Німеччини (ФРН) пов'язують із економічною політикою Л. Ерхарда, розробленою на основі концепції «соціального ринкового господарства». Вона включала: грошову реформу (1948) – заміну знецінених рейхсмарок на дойчмарки, що значною мірою вирівняло вартість фінансових активів населення; цінову реформу (лібералізація цін); податкову реформу, що сприяла розвитку малого і середнього бізнесу. Не раз Л. Ерхард вказував, що «німецьке диво» – результат зусиль усіх німців, їх працьовитості, діловитості і організованості. Німці вміють рахувати гроші і не пускати їх на вітер. Уряд зі свого боку всіляко заохочує накопичення власності, створюючи для цього необхідні умови. Л. Ерхард сформулював основні чинники успішного розвитку німецької економіки: винахідливість підприємців, дисциплінованість і працьовитість робітників, вміла політика уряду.

З розглянутого можна зробити висновки, що економічний курс, який проводили кабінети міністрів на чолі з К. Аденауером, вирізнялися своєю послідовністю і виявився дуже ефективним. Ними була створена надзвичайно дієва модель соціально орієнтованого ринкового господарства за якої вільно функціонуючий ринковий механізм працював не всупереч, а завдяки втручання держави. Базою економічної політики урядів була злагоджена діяльність усіх суспільних інституцій держави, яка сприяла встановленню чітких і прозорих «правил гри» в економіці. Її координація і

була основною функцією держави, втручання якої не підміняло дію ринкових механізмів, а навпаки, створювало кращі умови їх роботи, сприяло розвитку підприємництва та формуванню конкурентного середовища, встановлюючи в економіці лише «рамкові умови» діяльності її учасників.

Близько двох років знадобилося першому аденауерівському уряду для стабілізації ситуації в економіці та переходу до стрімкого економічного зростання. Результати здійснених заходів досить швидко проявилися у поступовому наповненні внутрішнього ринку товарами, стабілізації темпів зростання цін та заробітної плати, підвищенні продуктивності праці. Так у 1951–1953 рр. щорічні темпи росту ВВП склали близько 10 відсотків, а 1954–1956 рр. – майже 15%. У другій половині 1950-х рр. за обсягом ВВП ФРН вийшла на перше місце в Європі та на третє в світі, поступаючись лише Японії та США, а західнонімецька валюта стала найсильнішою на європейському економічному просторі. Вже в 1954 р. на третину було перевищено рівень довоєнного виробництва, а згодом ФРН вийшла на друге місце в світі після США за рівнем золотих запасів. Ставши провідною країною Західної Європи, Німеччина вдруге випередила своїх минулих переможців за рівнем господарського розвитку.

Отож, основним чинником успіху реформ були менталітет німецького народу, його працездатність, досвід, схильність до дисципліни, готовність в ім'я майбутнього йти на тимчасові жертви, сприятливі соціально-економічні та політичні умови – приватна власність і підприємницькі структури, уміле використання допомоги за планом Маршалла тощо, вибір правильної стратегії економічних реформ і чітке визначення послідовності та етапів проведення їх, сильна політична воля до реформування і в процесі його, можливість вільного обміну поглядами для вибору напрямів та постановки завдань реформи і міцна особистість.

Список літератури:

1. Аденауэр К. Воспоминания. М. : Прогресс, 1969. 434 с.
2. Бурачок Л., Лизень Є. Зовнішня політика ФРН післявоєнного періоду. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Випуск 28. 2016. С. 54–59.
3. Бурачок Л., Лизень Є. Формування партійно-політичної структури та політичний розвиток ФРН в 1949–1963 рр. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2024. Том 35 (74). № 2. С. 95–104.
4. Вебер А. Классовая структура общества в Западной Германии. М. : Наука, 1961. 274 с.
5. Висков С., Кульбакин В. Союзники и «германский вопрос»: 1945–1949 гг. М., 1990. 152 с.
6. Восленский М. Внешняя политика и партии ФРГ. М. : ИМО, 1961. 343 с.
7. Газін В., Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки) : навч. посіб. К. : Либідь, 2004. 624 с.
8. Гулевич В. Класи і політичні партії ФРН. К. : Наукова думка, 1975. 287 с.

9. Дейвіс Н. Європа: Історія / пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.
10. Дзелепи Э. Конрад Аденауэр: Легенда и действительность. М., 1960. 224 с.
11. Документальні матеріали з всесвітньої історії : практикум для студентів. Ніжин, 2000. 102 с.
12. Ежов В. Федеративная Республика Германии: легенды и действительность. М. : Знание, 1976. 225 с.
13. Іваницька О. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2013): навч. посіб. К. : Вид-чий Дім «Слово», 2014. 1056 с.
14. Історія Німеччини у світлинах / пер. з нім. І. Андрущенко, Л. Сандига, О. Кислюк. К. : Вид-во «Юніверс», 2010. 568 с.
15. Історія сучасного світу: соціально-політична історія XV – початку XXI століть : навч. посіб. / Ю. Горбань, Б. Білик, Л. Дячук та ін. / за ред. Ю. Горбань. 4-те вид., переробл. і доповн. К. : Знання, 2012. 438 с.
16. Касперович П. М. Історія сучасної Німеччини (XX століття). Донецьк, 1998. 126 с.
17. Кремер В. ФРГ: внутривполитическая борьба и внешняя ориентация. М. : Прогресс, 1977. 334 с.
18. Купрій Т. Утворення ХДС і його участь у державотворчому процесі Німеччини (1945–1959) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. «Всесвітня історія». К., 2007. 17 с.
19. Лизень Є., Бурачок Л. «Економічне диво» у ФРН (1949–1963 рр.). Івано-Франківськ : Фоліант, 2019. 132 с.
20. Лизень Н. Становлення соціального ринкового господарства у повоєнній Західній Німеччині. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»*. Харків : Майдан, 2004. Вип. 16. С. 5–10.
21. Мицик Л., Кузьменко Ю. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2007) : навч. посібник для самост. роботи студента. К. : Академвидав., 2008. 544 с.
22. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1945 р. – початок XXI ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. за ред. М. Швагуляка. Львів, Київ : Тріада плюс, Алерта, 2011. 700 с.
23. Норберт Е. Про німців / з нім. пер. О. Кислюк. К. : Юніверс, 2010. 432 с.
24. Рейман М. Решения (документы). 1945–1956. М. : Политиздат, 1975. 256 с.
25. Складові демократії / за ред. Доріс Геттінг, Вольфа-Дітера Міхаелі ; пер. з нім. І. В. Сойка. К. : Либідь, 1993. 160 с.
26. Шульце Г. Історія Німеччини / пер. з нім. О. Насико. К. : Вид-во «Наука», 2010. 280 с.

Burachok L. V., Lyzen Ye. V. FEATURES OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT AND THE CONSEQUENCES OF THE “ECONOMIC MIRACLE” IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY

The article, within the outlined chronological period, examines the features of industrial development and the consequences of the “economic miracle” for the future sustainable development of post-war Germany (FRG). It is emphasized that understanding the phenomenon of the West German “economic miracle” of the post-war period in relation to the socio-political situation of FRG is important in the context of the need to deepen our ideas about one of the central problems of historical German studies of modern times. The relevance of this topic is due to its lack of development in Ukrainian historical science, as well as to the fundamental geopolitical changes on the map of Europe, to which we cannot but react.

It is traced that the reasons for the rise and crisis-free development of the West German economy until the mid-1960s. lay primarily in its low starting position. The military devastation cleared the way for new investments and the introduction of modern technologies. It has been established that the rapid growth of the West German economy was based on the development of industry. By 1960, the volume of industrial production had increased threefold compared to 1949. By the end of the 1950s, Germany ranked second among Western countries in terms of industrial production, second only to the United States. An indicator of economic recovery was the rapid growth of the automobile industry. The symbol of the era was the legendary Volkswagen Beetle. It has been proven that the post-war reconstruction of Germany is associated with the economic policy of Ludwig Erhard, developed on the basis of the concept of a “social market economy”. It included: monetary reform (1948) – the replacement of depreciated Reichsmarks with Deutschmarks, which largely equalized the value of the population’s financial assets; price reform (price liberalization); tax reform, which contributed to the development of small and medium-sized businesses. More than once L. Erhard pointed out that the “German miracle” is the result of the efforts of all Germans, their hard work, efficiency and organization. Germans know how to count money and not let it go to waste. The government, for its part, strongly encourages the accumulation of property, creating the necessary conditions for this. L. Erhard formulated the main factors of the successful development of the German economy: the ingenuity of entrepreneurs, the discipline and hard work of workers, and the skillful policy of the government.

Key words: Germany, “economic miracle”, K. Adenauer, L. Erhard, “Marshall plan”, reforms, economy, industry.